

Vänrikki Stålin naiset Esitelmä IX Historiapäivillä Lahdessa 9.2.2008

Maa, nainen ja rakkaus (Leena Kirstinä)

Kiitän järjestäjiä kutsusta päästä tähän arvokkaaseen tilaisuuteen puhumaan Johan Ludvig Runebergin runoepoksesta *Fänriks Ståls sägner*, “*en samling sånger*”, joka ilmestyi 40 vuotta sodan jälkeen 1848 ja siis 160 vuotta sitten. Voimme iloita myös Juhani Lindholmin uusista suomennoksista kumpaankin osaan (2007 ja 2008).

Minun aiheenani ovat *Vänrikki Stålin tarinoissa* esiintyvät naiset. Tarkastelen tässä lähinnä niitä runoja, joissa he esiintyvät keskeisinä henkilöinä. Kiinnitän huomiota myös siihen, millaista kirjallista aineistoa niiden taustalla on ja miten ne on vastaanotettu. Kiteytän aiheeni käsitteisiin nainen, rakkaus ja maa, jotka kansallisrunoilija tulkitsee runoissaan järjestykseen maa, nainen ja rakkaus, sillä nimenomaan naishahmojen kautta Runeberg tematisoi isänmaan rakkauden. Vänrikki Stålin eli Teräksen tarinat jo nimessään viittaavat siihen, että kokoelma on miessankareitten kertomuksia, mutta naisilla on oma merkityksellinen tehtävänsä, nimenomaan ideologinen asema. Runeberg osallistuu sillä ratkaisemaan ongelmaa, joka oli syntynyt Suomen sodan jälkeen, tarkoitan identiteettikysymystä banaalisti ilmaistuna mikä maa, mikä valuutta? Tunnettu vastaus on A.I. Arwidssonin laukaisu: Ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme halua tulla, olkaamme siis suomalaisia.

Ilahduin, kun Suomen historian professori Henrik Meinander esitti keskustelussa 4.2. 2008 käsityksensä, että ilman kansallisromanttista heräämistä, joka alkoi heti Suomen sodan jälkeen, ei olisi suomenkielistä kulttuuria, koska 1700-luvulla ruotsalaistuminen oli edennyt pitkälle. Henrik Gabriel Porthan ei hänen mukaansa kannattanut suomenkielisen kulttuurin kehittämistä. Niinpä kirjallisuuden tehtäväksi tuli 1800-luvun alkupuoliskolla alkaa kuvitella Suomea maana, kansana ja kansakuntana.

Millä tavalla piti olla suomalainen ei ollut helppo vastata. Runebergin kontribuutio keskusteluun kypsyi hitaasti. Hän ehti saada valmiiksi melkein koko tuotantonsa ennen *Vänrikkien* ensimmäisen osan ilmestymistä 1848: *Dikter*; *Serviska folksånger* 1830; *Elgskyttarne* 1832; *Dikter. Andra häftet*, 1833; *Hanna. En dikt i tre sånger*, 1836; *Julqvällen* 1841 ja *Nadeschda* 1841; *Dikter III* 1843; *Kung Fjalar* 1844. Suomen sota, hävitty sota, oli polttava pohdinnan aihe ei vain Suomessa vaan entisessä emämaassa. Ruotsissa sankarirunoelmia luotiin heti tuoreeltaan vuonna

1809: Ruotsiin emigroitunut runoilija Frans Mikael Franzén kirjoitti runon ”Den gamle knekten” (Veteraani), Bengt Lidner oodin ”Ode till Finske soldaten”¹ ja P.A. Wallmark laulun ”Sång till Finska Arméns Ära”. Wallmarkin runo sai palkinnon 1809. Erik Gustav Geijer kirjoitti Wilhelm von Schwerinistä (1813) ja Adlercreutzista (”Vid Carl Johan Adlercreutz’ graf, 1815). Haastetta oli kyllin.²

Muitakin lajeja kokeiltiin. Runebergin suosituksista *Borgå Tidningenissä* julkaistiin G. H. Mellinin sotanovelli ”Pavo Nissinen”, jonka sankari taistelee Lapualla ja Virtain sillalla Sandelsin tavoin.³ Fabianin Collanin papereista on löytynyt kertomus ”Våghalsarna”, jossa kuvataan Sandelsin prikaatin savolaisia vapaaehtoisia. Kertomuksessa ”Kekri-aatto” (1837) vanhus laulaa sotamuistojaan sydänmaan talossa kanteleen säestyksellä.⁴ Fredrik Cygnaeukselta ilmestyi *Helsingfors Tidningarissa* (1842) proosakuvaus ”Miniaturer från 1808 års krig”. Siinä kuvataan venäläistä upseeria, joka ennen taistelua pilkkaa ruotsalaisia mutta ei enää taistelun jälkeen. Snellman julkaisi *Saimassa* ”Fienderne” (1844), ”Spionen” (1845) ja ”Den svagas styrka” (1845) jatkokertomuksina. Ensin mainitussa venäläinen upseeri kaatuu rakastettunsa isän jalkojen juureen. Kahdessa muussa jännitystä luo vakoilutarina. Niissä nuori nainen osoittaa patrioottista heroismia, mikä ilmenee naisen rakkaudentunnustuksessa: hänen rakkautensa edellytyksenä on isänmaan rakkaus.⁵ Näissä viitataan erillisinä ilmestyneisiin runoihin ”Pilven veli”, ”Torpan tyttö” ja ”Kuoleva soturi”. Miksi Runeberg aikailee?

2. Korpitöllin työstä tulee isänmaan rakkauden muusa

Palataan 1820-luvulle ja *Vänrikkien* syntytaustaan. Serbalaiset kansanrunot oli ratkaiseva löytö Fredrik Cygnaeuksen kirjastosta. Runeberg innostui ja alkoi ruotsintaa niitä. Kaksi teosta, sekä *Serviska folksånger* että *Dikter* ilmestyivät samana vuonna 1830. Kansanrunous, joka opetti Runebergille uuden tyylin, rokokoon klassisismista vapautuneen tyylin, oli todella tullut muotiin. Vuonna 1828 Elias Lönnrot oli lähtenyt ensimmäiselle runonkeruumatkalle. Runeberg jatkoi edelleen

¹ Klinge 2004, 451.

² Klinge 2004, 458. Klinge nostaa taustatekstiksi myös Vasili Žukovskin runon ”Laulaja venäläisten sotilaiden leirissä”, joka käsittelee Napoleonin sotaa venäläisiä vastaan 1812.

³ Söderhjelm 1906, 333.

⁴ Viljanen 1948, 244. ”Pilven veli”, jota kertomus muistuttaa, ilmestyi paria vuotta aiemmin 1835.

⁵ Söderhjelm 1906, 335.

kansanrunojen ruotsintamista, nyt Johann Gottfried Herderin kuuluisasta kokoelmasta *Stimmen der Völker in Liedern*. Hän julkaisi niitä Lauantaiseuran lehdessä *Helsingfors Morgonbladissa*, jota hän toimitti.

Suomen laulaminen muiden kansojen joukkoon alkoi toden teolla 1830-luvun puolessavälissä, kun Elias Lönnrotin *Alku-Kalevala* ja Runebergin ensimmäiset, *Vänrikkien* runot ilmestyivät lähes yhtä aikaa vuosina 1835 ja 1836. ”Pilven veikko” (1835) ja ”Kuoleva soturi” (1836) sekä ”Torpan tyttö” muodostavat eräänlaisen ”Alku-Vänrikit”. Kaikissa niistä keskeisenä teemana on nainen, rakkaus ja maa.

Vänrikki Stålin tarinat on varustettu paksuilla kehyksillä niin kuin 1800-luvun maalaukset. Ensimmäinen kehys on ”Maamme”. Sitä seuraa Vänrikki Stålin ja nuoren ylioppilaan esittelyruno, varsinainen kehyskertomus. Kolmas kehys on runo ”Molnets broder” eli Pilven veli, jota reunustaa motto:

*Mer än lefva, fann jag, var att älska
Mer än älska är att dö som denne*

*Suurempaa on rakastaa kuin elää,
suurempaa kuin rakastaa, näin kuolla.*

Lukija ei voi olla kiinnittämättä huomiota paradoksaaliseen käsitykseen siitä, että enemmän kuin elämä ja rakkaus merkitsee tietynlainen kuolema *som denne*. Ajatuksen esittää korvessa asuva töllin tyttö, leski-isän ja orvon kasvattiveljen kanssa elänyt nuori nainen, joka on tullut isänsä perässä korvesta kirkolle todetakseen saman kuin koko järkyttynyt seurakunta. Hautuun on täynnä sekä omien että vihollisten ruumiita, joukossa on myös tytön rakastettu. Isän mielestä talon kurkihirsi on murtunut, mutta tyttö tulkitsee tilanteen toisin. Neitonen toteaa: ”Rakas oli hän mun sylissäni, / rakkaampi kuin mikään maailmassa, / kahta vertaa rakkaampi on tässä / painettuna kylmään syliin maan.” Sen jälkeen neitonen tekee rakastetulleen viimeisen palvelun: pesee hänen kasvonsa, mierolaisen, joka on kohonnut ”maamme sankariksi”.

”Pilven veli” päättyy elegiseen idylliin. Loppukohtauksessa vanhus itkee itsesäälistä. Tyttö ei, vaikka hän on menettänyt enemmän: kasvinkumppanin, veljen, sulhasen ja aviomiehen. Hän ylistää kuitenkin sulhasensa sankarikuolemaa ja lupaa, ettei tämän muistoa vietetä murheella. Runon lopun sanatarkka käänös muiston viettämistävasta kuuluu ”kuten ilta itkee kasteen kesällä täynnä iloa, valoa ja lauluja syli kohti aamuruskkoa”. Maa itkee siis iltakasteena, luontoa virkistävänä kasteluna,

nuorukaista. On ekstaattinen, transsendenttinen hetki, täynnä luonnon mystiikkaa. Maa on syli, mutta se on myös isänmaa.

Runo erotisoi sankarikuoleman. Kansannaisesta tulee runotar, joka glorifioi rakastettunsa luopumalla yksilöllisestä onnesta ja ylevöittämillä rakkautensa menetyksen. ”Pilven veli” konkretisoi myös prosessin, miten nimettömästi orpopojasta kasvaa sankarilaulun aihe. Vanhus herättelee ”laulullaan” väkivahvan kasvattinsa velvollisuudentunteen. Pelkkä voima ei riitä, ei kasken eikä karhun kaato vaan osallistuminen yhteiseen taisteluun. (Vänrikkien muissakin runoissa vanhat miehet valvovat nuorempien sotilaskuntoa ja taistelutahtoa.)⁶ Sunnuntaiaamun tullen nuorukainen onkin kadonnut ja koko pitkä päivä kuluu odotuksessa. Neitonen miettii, miksi rakastettu ei palaa ja pohtii rakkauden merkitystä:

Sydämet kun kohtaa, pientä silloin
on se kotimaa ja taivas, isä, äiti.
Yhteen syliin mahtuu maailmoita.⁷

Nuori nainen puhuu rakkaudesta intohimoisesti niin kuin *Kantelettaren* neitonen, jonka rakkauslaulun käänsi aikanaan jo itse Johann Wolfgang von Goethe nimellä ”Das Finnische Lied”, siis ”Jos mun tuttuni tulisi”.

”Pilven veljen” tarinalle on osoitettu taustatekstiksi J.F. Lagervallin runo ”Satu Sallisesta” vuodelta 1831. Siinä Väinämöinen vastaavasti kehottaa kasvattisisarensa rakastunutta Sallista käymään taisteluun, ja Sallinen pelastaakin isänmaansa. Runo päättyy kuitenkin biedermaier-komediaan eli hääjuhliin. ”Pilven veljessä” on ihan toisenlainen juhla, ylevä kuoleman juhla.

Rakkauden ja kuoleman teemat puhuttelivat romantiikan tunneherkkyyttä yleensä. Nyt ”Pilven veljessä” rakkaus ja kuolema esitetään isänmaan rakkautena, yksilön tunteita korkeimpana arvona. Yleinen voittaa yksityisen, näin Snellmankin ajatteli. Runeberg kiinnittää kuitenkin isänmaan rakkauden romanttisesti inhimillisiin viettijuuriin.

Samana teeman käsittely jatkuu runossa ”Torpan tyttö” (”Torp flickan”). Sulhasen katoaminen tuottaa siinäkin surun. Miksi mies ei palaa kotiin niin kuin muut taistelun päätyttyä? Siksi että tuleva anoppi, leskivaimo, torpan emäntä, omaa elämän

⁶ ”Pilven veljellä” on yhtymäkohtia ”Hauta Perhossa” -runoon, mm. se, että isät epäilevät poikiensa urhoollisuutta.

⁷ Runeberg 2007, 23.

tilannettaan ajatellen, yksityisistä syistä, on neuvonut vävyä piileskelemään. Äiti ajattelee pikkuporvarillisesti omaa etua, tytär ei. Tyttären murhe ei äidin lohdutuksesta laannu, vaan päinvastoin yltyy, sillä neitonen kauhistuu sulhasensa rintamakarkuruutta: mies on pettänyt veljensä ja isiensä maan, patriarkaalisen isänmaan. Siksi neitonen itse toivoo kuolemaa sovittaakseen sulhasensa anteeksiantamattoman teon. ”Torpan tyttö”, rakastunut maalaistyttö, nousee julistamaan jyrkkään sävyyn isänmaallista uhrimieltä. Isänmaan rakkaus muuttuu tässä vaativaksi velvollisuudeksi.

Torpan tytön hahmo on rakennettu kansainvälisiä lähteitä apuna käyttäen. Aikalaiset havaitsivat yhteyden Gottfried August Bürgerin 1824 kirjoittamaan balladiin ”Lenore” ja ”Victor Hugon runoon ”La Fiancée du Timbalier” (Vaskirummun lyöjän morsian, 1825), joka sekin perustuu Bürgerin balladiin. ”Lenoressa” Wilhelm on kaatunut kuningas Fredrikin eli Barbarossan joukoissa. Äidin lohdutteluista välittämättä tytär herjaa Jumalaa. Siitä seuraa, että Wilhelm saapuu aaveratsullaan noutamaan tytön kuolleiden valtakuntaan. Suomessakin tämä balladi tunnetaan (Kuu paistaa heliästi, kuollut ajaa keviästi, etkös kultani pelkää). Hugon runossa tyttö kaatuu kuolleen maahan, kun Bretagnen herttuan joukoissa palvellut sulhanen ei saavukaan kotiin. ”Torpan tyttö”⁸ viittaa myös Jevgeni Baratynskin ”Eda”-runoelmaan, jossa sulhanen on pakosta viety sotaan, ja siitä syntyy Edan suru, mutta ei meidän torpan tytön, vaikka hänenkin sulhonsa on pakko-otettu.

Taustateksteissä ei keskeiseksi teemaksi nouse ylevä isänmaallinen paatos, niin kuin Runebergillä. Taustatekstit ovatkin täysromanttisia rakkausrunoja, Runeberg sen sijaan on motivoinut runon juonen uudella tavalla. ”Torpan tytön” sotaisa asenne ei kuulu 1800-luvun romantiikan sankarillisuuteen, josta Runeberg ei pitänyt, vaan antiikin heroosiin eepoksiin. Latinan kielen ja kirjallisuuden erinomaisena tuntijana Runeberg ammentaa tässä Helikonin muusien lähteestä. Torpan tyttö on propagandistinen varoitusruno siitä, miten käy petturille – morsian hylkää. Se vahvistaa, mitä Eversti Montgomery kertoo *Suomen sodan historiassaan*⁹ että naiset halveksivat taistelua pakoilevia sotilaita ja upseereja. Voi myös sanoa, että ilman tätä

---

⁸ Nousiainen 1961, 94.

⁹ Nousiainen 1961, 94.

runoa petturuutta käsiteltäisiin *Vänrikeissä* vain sodan johdon tasolla (runoissa ”Kuningas”, ”Sotamarski”, ”Viapori”).

Aikalaisvastaanotossa naisia käsittelevistä runoista, erityisen suosittuja tuli ”Torpan työstä” ja ”Lotta Svärdistä”. Lottaan palaan kohta. Esimerkiksi Snellman, joka oli kriittinen moniin *Vänrikkien* runoihin nähden, kirjoitti siitä arvostelussaan *Litteraturbladissa* 1848: ”Korkeammalle viritettyjen runojen joukosta, kansanrunon sävellajista poikkeavien, joita me luonnehdimme lyyrisesti pohdiskeleviksi, on meistä Torpan tyttö ehein sekä ajatuksellisesti että muodoltaan.”¹⁰ Kehujen syy on selvä: Snellman oli jo käyttänyt ideaa omassa kertomuksessaan.

Edellisen pohjalta voi ymmärtää, miksi Aleksis Kivi *Seitsemän veljeksien* epäonnistumisen jälkeen tarttuu Runebergin aiheeseen kuin oljenkorteen ja muuntaa sen näytelmäksi ”Margareta”. Siinä Margareta, jonka sulhanen on hänen unensa mukaan kaatunut, saapuukin elävänä tapaamaan morsiantaan. Margareta kauhistuu ja taivuttelee Anianin palaamaan joukko-osastoonsa, niin että Margaretan uni lopulta toteutuu: hän saa kokea ”Pilven veljen” morsiamen kunniallisen surun, mikä torpan tytöltä puuttuu. Menestystä ei kuitenkaan tullut. Kiihkoisänmaalliset runot koettiin jo 1860-luvulla vanhanaikaisiksi. Runebergiläinen kansakuva alkoi mureta suurina nälkävuosina. Karl August Tavastjernan romaanissa *Barndomsvänner* (1886) ”Pilven veljen motto” kääntyi muotoon ”mer än leva fann jag, var att älska, mer än älska är att äta blåbär”(elämistä enemmän on rakastaminen, rakastamistakin enemmän on syödä mustikoita).¹¹

3. Pasifistinen muusa

Kolmas ”Alku-Vänrikeistä” ”Kuoleva soturi” ei ollut aikalaisista yhtä arvostettu kuin ”Pilven veli” tai ”Torpan tyttö”. Fredrik Cygnaeuksen mielestä ketään ei kiinnostanut sen päähenkilö, kuoleva venäläinen. Esais Tégnerin ”Axelia”, jonka vastarunoksi se oli tarkoitettu, pidettiin parempana.¹² Cygnaeus löysi Runebergin runosta monia ongelmallisia yksityiskohtia. Mistä on kysymys?

”Kuolevassa sotilaassa” on kansainvälinen henkilögalleria: iäkäs sotilas Volgan rannoilta (Kustaa III:n sodan aikainen mies), nuori kaatunut ruotsalainen,

¹⁰ Sit. Wrede 1988, 81.

¹¹ Mazzarella 2004, 379.

¹² Wrede 1988, 99.

suomalainen nuori neito ja kertoja Stål. Kertoja vie lukijan taistelukentälle iltahämärässä. Maan ja meren yllä vallitsee haudan hiljaisuus. Kentälle ovat jääneet kaatuneet ja haavoittuneet. On hetki tarkastaa, onko omia tässä joukossa. Kertoja kiinnittää huomionsa kahteen, venäläiseen ja ruotsalaiseen. Nuori ruotsalainen on jo kuollut, venäläinen on henkitoreissaan. Kertoja tarkkailee elossa olevaa, joka puolestaan katselee kaatunutta Ruotsin armeijan sotilasta, jota ei oikeastaan kutsuta sotilaaksi, vaan ”den fallne svensken”, minkä vuoksi häntä on pidetty armeijaan liittyneenä vapaaehtoisena. Sitten paikalle soutaa nuori nainen.

Näkökulma vaihtuu venäläiseen. Tämä arvaa, ketä nainen etsii. Tyttö kutsuukin rakastettuaan nimeltä. Silloin veteraani nousee seisomaan, sanoo jotakin ja kaatuu kuolleena maahan. Mitä hän sanoo? Vanhemmista suomennoksista saa käsityksen kuin lopussa puhuja olisi runon pääkertoja, siis vänrikki, mutta näin ei ole, sillä silloin puhkeaa puhumaan ”sångmön”, runon muusa: ”Då, säger sångmön, föll en tår/uppå den gamles kind, /då talte han ett ord, vars spår/försvann i nattens vind, / då stod han upp, ett steg han tog/ och hann till flickans fot och dog.” (Silloin, laulaa runon muusa meille,/ vanha mieskin itki,/ lausui sanan tuulen teille, / yöhön ilmaa pitkin; nousi, astui rantaveteen, / kuoli aivan tytön eteen.”)

Runotar rakentaa sovintoa vihollisten välille: ”fatta, broder, rörd hans hand”, ”anne veljen käsi - - älä kaunaa kannaa”. Päinvastoin kuin *Iliaan* runotar, joka lausuu ”Laulaos, oi runotar, viha Peleun pojan”, Runebergin runotar katsoo tässä, ettei kuolemassa enää ole vihollisuuksia. Kosto kuuluu elämään, ”kuolleet olkoot ystäviä”.¹³ Runo kannattaa samaa idealismia kuin Tégnerin ”Axel”, mutta tyyli on erilainen. Runeberg kirjoittaa romantiikan teatraalista äänekkyyttä vastaan korostaen hiljaisuutta.

Runon pasifistinen luonne ja antinationalistisuus - muukalaisvihan puute - tuli kokoelman ilmestyttyä ymmärretyksi, mutta vaikeasti hyväksytyksi.¹⁴ Runo tuntui kiusalliselta sen takia, että suomalaisella neitosella on suhde nimenomaan ruotsalaiseen sotilaaseen, mitä Fredrik Cygnaeus pitää epäuskottavana. Werner Söderhjelm ja Henrik Schückin mielestä humaani henki sai paremmin ilmauksensa ”Kulnevissa”, jossa kuvataan venäläinen sotapäällikkö sympaattiseksi henkilöksi.¹⁵

¹³ Runeberg 2007, 72 – 73.

¹⁴ Runosta löydettiin epäloogisuuksia ja historiallisia virheitä (Cygnaeus, sit. Nousiainen 1994, 110-111; ks. Wrede 1968, 96.

¹⁵ Wrede 1988, 96.

C.G. Estlanderin mukaan pasifismi ei ole Runebergille luonteenomaista. Vielä Lauri Viljanenkin arvostelee ”Kuolevan soturin” heikkoa isänmaallisuutta 1948.

Myöhemmin ”Kuolevassa soturissa” on nähty sekä yleisiä että yksilöllisiä eettisiä arvoja, Johan Wreden sanoin (1988): “Kuoleva soturi näkee, tuntee ja ymmärtää tytön rakkauden, menetyksen ja surun; ihmisen onni ja onnettomuus ovat kaikkialla samankaltaisia.”¹⁶ Nuoret 60-lukulaiset arvostivat sitä sodanvastaisuuden vuoksi niin kuin Yrjö Jylhän “Taipaleenjokeakin”. Mitä tulee runoon ”Kulnev”, nykylukija ihmettelee, miten suvaitsevainen vänrikki Stål on kertojana kuvatessaan entistä vihollista: ”Ja aina valmis lempimään / hän oli naista nauravaa, / pian taistelusta päästyään / jo alkoi tanssittaa, / ja leimuttuaan läpi yön / hän päättääksensä lemmentyön / luo boolin neidon kengän toi / ja siitä maljan joi.”¹⁷ Aikalaiset tiesivät, kenen kengästä machomainen Kulnev juo. Pietarsaarelaisen Margareta Sofia Roosin kollaboraatiota venäläisen sotaherran kanssa ei runossa moitita, mitä on vaikea tulkita muuta kuin salaivana Suomen neitosten kevytkenkäisyydelle.

4. Ylevistä neidoista rouviin.

Jos tarkkaan luetaan, naisia on läsnä yllättävän paljon, vaikka runon keskushenkilöiksi heistä pääsee vain viisi. Ensimmäisessä osassa etualalla ovat naimattomat naiset, toisessa osassa kaksi rouvaa, kansannainen Lotta Svärd ja aatelisrouva Sofia Lovisa Ramsay. ”Lotta Svärd”, armeijassa lipunkantajana toimineen sotamiehen leski, on fiktiivinen henkilö, ”Matkamiehen näyn” rouva Ramsay on taas todellisuudessaakin tunnettu nainen, kahden kuulun sankarivainajan leskiäiti. Muita äitejä toisessa osassa ovat ”Munlerin” äiti, joka vieraillee sotaleirissä ja varoittelee poikaansa liiasta urhoollisuudesta. Adlercreutz ajattelee ”suojatonta äitiään”, mutta hänen mielessään äiti ei konkretisoidu ääneksi saakka. Nimen ja nimettömyyden voi halutessaan tulkita patriarkaalisen järjestyksen merkiksi. Naidulla naisella on nimi, muut ovat nimettömiä, pelkkiä isiensä tyttäriä tai miehiensä leskiä, joilla ei ole yksilöllisyyttä tai paikkaa tuon ajan yhteiskunnassa, etenkin kun he edustavat kansaa.

Vaatimus uhrimielestä ja lupaus muiston säilymisestä, siis sankaruuden ja sankarikuoleman ylistys, on nuorten naisten agendassa. Lotta Svärd taas toimii kasvattajana. Hänestä kerrotaan koko elämäkerta niin kuin merkittävistä

¹⁶ Wrede 1988, 77.

¹⁷ Runeberg 2007, 104.

miespuolisistakin sankareista. Lotta on seurannut miestänsä rintamalle, niin kuin antiikista saakka sotilaiden vaimot ovat tehneet. Rooman keisarin Marcus Aureliuksen puoliso Faustina, joka osallistui sotaan miehensä rinnalla, sain nimen *Mater Castrorum*, 'linnoituksen äiti'¹⁸. Majuri J.F. Lagervall, sodan veteraani, kirjoitti myös Suomen sodan sotilaiden vaimoista, joilla oli mukanaan nyyttejä, joskus lapsikin ja jotka hoitivat myös haavoittuneita miehiään tai näiden sotatovereita.

Lotta Svärd on legenda jo eläessään. Hänen yksilöllinen elämänsä esitetään metaforisesti kukan muodonmuutuskertomuksena. Lotta on nuorena kukka, josta tulee sotilaan morsian ja sitten vaimo ja leski. Muodonmuutoksen aiheuttavat talven kylmyys ja kesän lakastuttava auringonpolte. Kun Svärd kaatuu, kaikki on mennyt, eikä Lotta enää välitä kauneutensa katoamisesta. Mutta miehistä hän silti on kaunis, vaikka hymykuopissa on ryppyjä.

Lotan laillisena toimena on viinan myynti. Hänellä on telta, kärryt, mitta-astia sekä pattijalkainen harmaa hevonen kuten sivumennen sanoen Bertolt Brechtin *Barbara Pelottomalla*, Lotta Svärdin kuululla ammattisisarella. Lotan sanotaan rakastaneen sotaa. Hänen uhkarohkeudestaan ja samalla uhrimielestään kertovat kuulan reiät teltan seinässä. Lotta haluaa läheltä seurata ”harmaiden poikiensa” urhoollista taistelua mahdollisimman läheltä niin, että väsynyt tai haavoittunut saa helposti rohkaisuryypyn. Lotta vastaa armeijan huollosta.

Kertoja selittää näin laveasti Lotan kuuluisuuden perusteita. Sitten hän pääsee kertomaan esimerkkitapauksen Oravaisista. Siellä ei enää ole telttaa, joten myyntipiste on kuusen alla. Lotta on surullinen urhojensa puolesta, mutta yrittää peittää surun hymyyn poski kyynelistä märkänä. Paikalle ilmestyy rikas rakuuna, joka tahtoo tarjota kierroksen kaikille, mutta ei pelkureille. Lotta luo kerskuriin vihaisen katseen. Hän tunnistaa miehen. Seuraa ankara arvostelu. Lotta tietää, että rakuuna on istunut koko päivän valittamassa haavojaan. Hän syyttää nuorukaista petoksesta äitiään kohtaan, sillä ”Sait äidiksi tämän vanhan maan, / olet äidin pettänyt sen.”¹⁹ Aivan toiseen sävyyn Lotta puhuu tiensyrjään jääneelle nuorukaiselle, jolla ei ole rahaa maksaa. Lotta muistaa tämän uroteot eri taistelupaikoilla ja sanoo, että jos Svärd olisi nähnyt pojan taistelevan, he olisivat

¹⁸ Oksala 1990, 102.

¹⁹ Runeberg 2007, 28.

olleet kuin isä ja poika. Köyhä sotapoika saa täyden pikarin, johon tipahtuu myös tunnekuohun vallassa puhuvan naisen kyynel.

Lotan mielikuvia siivittää ajatus Suomesta äitinä, jota sotilaat puolustavat.

Lukijalle Lotta on rohkea ja sanavalmis nainen, joka antaa sotilaille sopimattomasta käytöksestä äidillisen nuhdesaarnan. Hän on sotilaiden omatunto. Karski Lotta on äidillinen nainen, joka itse ei ole saanut kokea äidin onnea, joten on puhuttava sosiaalisesta äitiydestä. Sotilaat muistelevat häntä mielellään, eikä ilkeää pilaa hänestä saa laskea. Näin vakuuttaa Stål, joka katselee ikääntynyttä Lotta tosin hiukan *von oben her*.

Lotta Svärdin esikuvana on pidetty Pierre Jean de Bérangerin muonittajaa “La vivandière”, kaunista Catinia tai Catlinia. Kansanomaisessa laulelmassa päähenkilö kertoo omassa persoonassaan isänmaalle tekemistään palveluksista.²⁰ Hän on puolustanut isänmaataan omalla ruumiillaan, vietellyt vihollisia, mm. paavin portinvartijan. Runebergin Lotta on toista maata, vaikka ”moni soturi katsoi silmänsä sokeiksi hänen ruskeiden silmiensä loisteessa”²¹. Hän on hyvä jätkä tai Stålin kielellä “oikea helmi”.

”Lotta Svärd” oli suosittu runo. Nimi kelpasi moneen tarkoitukseen ennen toista maailmansotaa, esimerkiksi separaattorille tuotemerkiksi ja nimeksi suojeluskunnan naisjärjestölle siitä huolimatta, että Lotta on viinan myyjä. Väinö Linna kirjoitti *Tuntemattomassa sotilaassa* lotista Bérangerin henkeen. Samalla tyttöjen etunimenä Lotta meni vuosikymmeniksi pois muodista.

Toinen sankariäiti on “Matkamiehen näyssä” Espoon kartanon emäntä, jo mainittu rouva Ramsay. Kertojaminä kyselee, kenen palatsin ohi hän illan pimeydessä kulkee. ”Hautamaisen kaameana” näky on säilynyt hänen muistoissaan. Rouva Ramsayn jokailtaisena ja -aamuisena rituaalina on vierailta kaatuneiden poikien muotokuvien edessä ja sanoa hyvää yötä ja huomenta. Vanha palvelija seuraa häntä valaisten tietä kyntteliköllä. Runon puhuja kyselee, onko rouva kuvainpalvoja. Ei, ainoastaan rakastava äiti, hänelle sanotaan. Stål kummastelee rouva Ramsayta, jonka käytös selitetään hänelle luonnolliseksi. Rouva Ramsay elää

---

²⁰ Nousiainen 1961, 221 – 222.

²¹ “Hän silloin kaunotar olikin, / aivan verraton ruususuu, / ja silmät ruskeat tietenkä / monen häikäisi niin kuin kuu”. Runeberg 2008, 24.

yksityisessä surussaan, mutta nähtynä ulkoapäin kuin vitriinissä, hän näyttää surevan Suomi-äidin ikonilta. Runo tuottaa sankaripalvontaa ja luo rituaalia muistokulttiin.²²

Ramsayn veljesten nosto aihe on kiinnostavampi kuin aluksi luuleekaan. Runeberg kirjoittaa nyt nimittäin vastinetta saksalaisen kansallishengen loitsijan E.A. Arndtin runoon ”Denkmal für Wilhelm Ramsay” vuodelta 1808 ja E. G. Geijerin runoon ”Bröderna Ramsay” vuodelta 1813. Hän itse oli muistellut runossa ”Matka Turusta” nuoren Ramsayn aivan liian varhaista kuolemaa Lemun rannoilla, mutta nyt hän glorifioi sankariveljesten muiston. Rouva Ramsayn näyttämölepanossa on aineksia Carl August Hagbergin kirjoittamasta, Kustaa II Aadolfin muistoa kunnioittavasta runosta ”Sång i Anledning af Minnesfesten den 6. Nov.” ja Per Atterbomin satunäytelmästä *Onnen saari*.

Ramsayn poikia muistetaan nyt Runebergin yhtä kunnioittavaasti kuin ruotsalaiset sankarikuningastaan Kustaa II Aadolfia. Luen runon piikkinä Ruotsiin päin! Runeberg on jo keski-ikäinen, mutta hänellä lienee jotain hampaankolossa edelleen. Nuori Runeberg oli ollut 1830-luvulla runousopillisessa debatissa ruotsalaisten kanssa. Hän oli pettynyt siihen, että Ruotsin Akatemia palkitsi hänet vaatimattomalla tunnustuksella, vain pienellä kultamitalilla runosta ”Grafven vid Perho”. Runon teemana on kuuden Haanen veljeksien sankarillinen taistelu viimeiseen mieheen despoottisen isän omistaman maan puolesta, maan, jota pojat ovat orjina viljelleet. Allegoria taisi tulla Akatemiassa oikein ymmärretyksi. *Vänrikkeihin* ”Hauta Perhossa” ei kuitenkaan päässyt.²³

²² Wrede 1968, 196-197.

²³ ”Hauta Perhossa ” muistuttaa synkältä tunnelmaltaan serbialaista sankarirunoelmaa ”Slaget vid Fågelfältet” (Taistelu Lintukedolla), joka kertoo Kosovo Poljen hävitystä taistelusta (1389). Sen vaikutuksen me tunnemme yhä Serbian.

Eepokseksi *Vänriket* on hyvin heterogeeninen. Sen yksittäiset runolaulut poikkeavat lajityypiltään toisistaan. Myös naisista kertovat runot ovat vaihtelevia lajityypiltään: ”Pilven veli” on eräänlainen hautalaulu, ”Torpan tyttö” opetusrunoelma, ”Kuoleva soturi” elegia, ”Lotta Svärd” on arkkiveisu. Lauluissa on novellimainen rakenne. Niiden aikarakenteeseen vaikuttaa se, onko kertoja ja kerrontatilanne läsnä vai ei. Kerrottu aika voi olla lyhyt tuokio (”Torpan tyttö”, ”Matkamiehen näky”, ”Kuoleva soturi”) tai pidempi ajanjakso, jos päähenkilön koko elämäkerta kerrotaan (”Pilven veikko”), ”Lotta Svärd”). Laulajan/kertojan etäisyys kuvattavasta henkilöstä vaihtelee. Alussa on jonkinlainen johdattelu, sitten esimerkkitapaus henkilön elämästä ja lopuksi opetus, siis aristotelinen kolmijakoisen rakenne.

Jokaisessa naisrunossa tapahtuma-aika on ilta, jossa draama huipentuu kuutamossa. Kaatuneista kertovissa runoissa on suljettu loppu. ”Torpan tyttöä” ja ”Matkamiehen näkyä” lukuunottamatta tapahtumapaikkana on taistelukenttä ja sen lähimaasto. ”Pilven veljessä” on kirkkomaa, ”Kuolevassa sotilaassa” ollaan rannalla. ”Lotta Svärd” tavataan eturintamalta Oravaisissa. Torpan tyttö istuu kotinsa rappusilla ja rouva Ramsay vaeltelee kotikartanossaan.

5. Kenen äänellä *Vänrikki Stålin tarinoiden* naiset puhuvat?

Vänrikin tarinointi on varsin moniäänistä, sillä Stålin lisäksi on muitakin ”laulajia”.

Wrede onkin huomauttanut, etteivät kaikki äänet sovi Stålin äänialaan.

Naistutkimus kysyisi, onko *Vänrikki Stålin tarinoiden* neidoilla ja rouvilla omaa ääntä. On. Runeberg on antanut nuorille naisille sekä rakastuneen yksilön äänen että Suomi-neidon äänen, Lotta Svärd puhuu itsenäisenä naisena ja Suomi-äitinä.

Naiskuva on vähintään kaksitasoinen. ”Heinäkuun 5. päivä” -runossa (15. säkeistö) isänmaata verrataan morsiameen ja äitiin ja 18. säkeistössä morsiameen, jonka puolesta Duncker uhraa henkensä. ”Lotta Svärdissä” puhutaan Suomesta turvattomana leskiäitinä ja ”Adlercreutz” -runon 2. säkeistössä äiti on lisäksi köyhä, niin kuin ”Maamme”-runon Suomi.

Runeberg on osallistunut näin kansallisten tunnuskuviin rakentamiseen. Hän kannattaa sekä Suomi- neito -ideaa että Suomi-äitiä, enemmän ehkä neitoa kuin äitiä, joka taas oli Topeliuksen ehdotus Suomi-embleemiksi. Toiset pitävät äidistä, toiset tyttärestä. Runebergillä oli suunnitteilla kolmaskin runo rouvashenkilöstä, nimittäin runo Kokkolan rouvasta, joka puolustaa maataan luudalla häätäen sillä majoittumaan pyrkivän vihollisen. Näin pitkälle Runeberg ei huumorissa uskalla mennä.

Vänrikkien ilmestymisvuosi 1848 oli vallankumousvuosi. Kommunismin aave jo kummitteli. Marxin manifesti ilmestyi. Ranskaan tuli helmikuussa lyhytikäinen tasavalta. Miksi Runeberg halusi julkaista valikoimansa juuri silloin, vaikka kustantaja ei uskaltanut ottaa vastuuta hänen isänmaallisista lauluistaan? Kesken sensuuriprosessin kirjailija itse hankki sille painatusluvan eikä suostunut pyynnöstä huolimatta muuttamaan Döbelnin pessimistisiä ajatuksia.

”Kuolevan soturin” pasifismi ja ”Kulnevin” hyväksyntä viittaa sovintopolitiikkaan Venäjään päin. *Vänrikit* voi tietysti ymmärtää teokseksi, joka kääntää huomion pois oppositiohenkien haaveista liittyä takaisin Ruotsiin, kiinnittymällä kansallisiin arvoihin, omaan kansaan ja sen historiaan, kuten professori Matti Klinge ajattelee teoksessa *Poliittinen Runeberg* (2004). Korostamalla suomalaisten sotilaiden ja upseerienkin kunnokkuutta ja ruotsinmaalaisen päällystön kelvottomuutta *Vänrikit* merkitsevät kannanottoa Ruotsiin, entiseen emämaahan nähden. Sitä venäläiset pitivät tärkeänä. Torpan tyttöjen spartalais-heroinen isänmaallinen paatos odotti konkretisoitumistaan tulevaisuudessa 1930-luvulla.

Runebergin kirjallinen ja poliittinen taito on *Vänrikkien* moniäänisyydessä. Naisille on varattu soolo-osissa ideologiset ylä-äänit, miehille paitsi tragiikan myös huumorin ja todentunnun ääni. Nykylukija näkee Runebergin runouden aineksien monilähtöisyyden ja runoilijan taidokkuuden sommitella eläviä kuvia suomalaisista miehistä ja naisista, joita eivät myöhemmätkään kirjailijat ole voineet sivuuttaa. Yksi heistä on tietysti Väinö Linna.

Lähteet

- Klinge, Matti (2004) *Poliittinen Runeberg*. Helsinki: WSOY.
- Oksala, Teivas (1990) Vänrikit – suurta runoutta vai roskaa? *Kanava*, 2. 94 – 102
- Runeberg, J.L. (2003) *Vänrikki Stoolin tarinat*. Suom. Paavo Kajander. Helsinki: Gummerus.
- Runeberg, J.L. (2007) *Vänrikki Stålin tarinat. Ensimmäinen kokoelma*. Suom. Juhani Lindholm. Helsinki: WSOY.
- Runeberg, J.L. (2008) *Vänrikki Stålin tarinat. Jälkimmäinen kokoelma.*. Suom. Juhani Lindholm. Helsinki: WSOY.
- Söderhjelm, Werner (1929) *Johan Ludvig Runeberg. Hans liv och diktning I-II*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Viljanen, Lauri (1948) *Runeberg ja hänen runoutensa 1837 – 1877*. Porvoo Helsinki: WSOY.
- Wrede, Johan (1988) *Se kansa meidän kansa on. Runeberg, vänrikki ja kansakunta*. Helsinki: Gummerus.